

АЙШЕ ИСМЕТОВА АВДИКОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”, БЛАГОЕВГРАД

**ДЪРЖАВАТА И ПАЗАРА КАТО ИЗТОЧНИЦИ НА БЛАГОСЪСТОЯНИЕ - ПРЕЗ
ПРИЗМАТА НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ТЕОРИИ**

**THE STATE AND THE MARKET AS SOURCES OF WELFARE - THROUGH THE
PRISM OF ECONOMIC THEORIES**

AYSHE ISMETOVA AVDIKOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: Overcoming the current social challenges are facing our country, more and more clearly stands out the importance of pursuance of an effective social policy.

This article attempts to analyze the concepts of the three great representatives of economic theory- Smith, Marx and Keynes, drawing three different way to solve social problems at the root of which is the different ratio between the participation of the state and the market in providing the welfare of the public.

The conclusion is that the construction of a successful social platform requires is not to adherence to a particular theory, but in marking a comprehensive framework of principles that preserve the advantages and overcome the shortcomings of the final options.

And all of this is in accordance with the characteristics of rapidly transforming socio-economic reality.

Keywords: socialpolicy, welfare, liberalism, free market, state intervention, regulated market

Преодоляването на актуалните социални предизвикателства, пред които е изправена нашата страна все по-ясно откроява значимостта на провеждането на ефективна социална политика.

Дискусиите, както и исторически оформилите се теоретични възгледи, относно пътищата за успешна организация и решаване на социално-икономическите проблеми най-често стигат до фундаменталния въпрос за съотношението между участието на държавата и пазара при осигуряване на благосъстоянието на обществото.

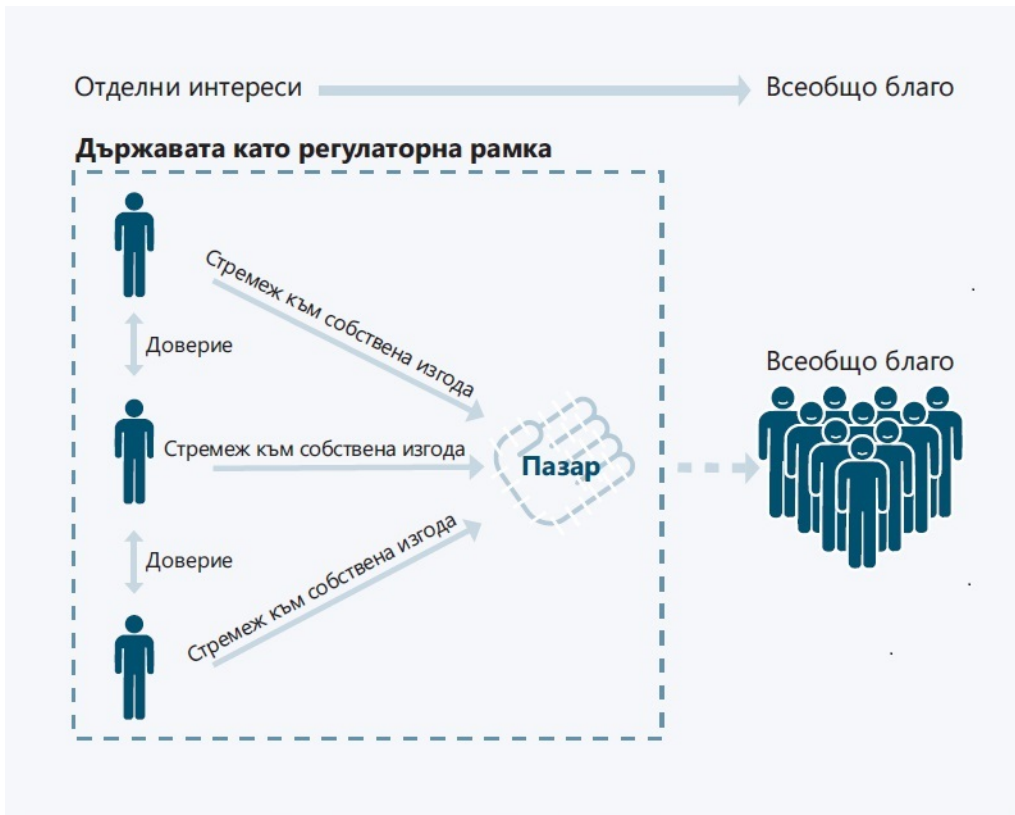
В исторически план при решаването на проблема като три основни полюса се очертават теоретичните концепции на Адам Смит, Джон Мейнард Кейнс и Карл Маркс.

В настоящата статия е направен опит да се анализират техните възгледи и се извлече актуалния им отзвук, който би послужил като теоретичен фундамент, за изграждане на една ефективна социална политика.

Теоретикът на либерализма - Адам Смит, отхвърля пряката намесата на държавата в стопанския живот и застъпва идеята за осигуряване на икономическа свобода на индивида. Според него самостоятелната, ориентирана към индивидуалния интерес (собствена изгода) дейност на хората, напътствана единствено от „невидимата ръка” на пазара, води до благосъстояние и прогрес на обществото като цяло.

Фигура 1

Всеобщо благо, чрез собствена изгода според Смит.[Фаут, 2011,с.15]

Показателен в тази връзка е и следният цитат от творчеството на Смит: „Ние очакваме своя обяд не от благоволенieto на месаря, пивоваря или пекаря, а от ревнивото отношение към собствените им интереси. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към техния егоизъм и никога не им говорим за нашите нужди, а за техните изгоди” [Смит, 1983, с.17].

Въпреки, че всеки има предвид само собствената си изгода и общата полза е цел, която съвсем не влиза в ничии намерения, то действието на пазарния механизъм постига хармония между тях.

Благосъстоянието според Смит може да се постигне, чрез увеличаване на ефективността на производството, за което определящо значение той отнежда на разделението на труда. Като всеки сам трябва да открие онова, което прави най-добре, за да го развива и печели. Така, когато работниците се специализират в отделни производствени операции или пък всички икономически единици в едно общество се специализират в отделни производствени области, обществото като цяло ще се развива по-бързо.

Смит се обявява и в подкрепа на свободната конкуренция, свободната вътрешна и международна търговия. И отново „невидимата ръка” може да осигури разделение на труда и между различни страни, които могат да търгуват свободно помежду си и се специализират в това, което съответно владеят най-добре, вместо да се опитват с голям разход да произвеждат всичко, от което имат нужда.

На базата на подобни разсъждения, Смит изгражда своята концепция за „саморегулиращата се икономика, действаща в рамките на пазарната система”

[Леонидов, 2000, с.21], според която държавата трябва да влияе само непряко на пазара и да му предостави възможно най-голяма свобода.

И така, докато за стопанството държавата трябва да бъде само „нощен стража“, осигуряващ му правно-регламентирано спокойствие, то в социалната сфера тя трябва да поеме важни и нужни за обществото функции, с които пазарът не може да се справи.

Трябва да осигури отбраната на страната, правосъдието, образованието и предоставянето на необходимите обществени услуги, които административно поддържат общността.

Освен, чрез определените основни функции, Смит дава и чисто количествен израз на дела на държавната намеса при осигуряване на благосъстоянието на обществото. Измерва я с помощта на държавните разходи, които според него трябва да бъдат 1/10 част от БВП на страната.

Така той поставя и началото на теоретичното учение за държавните разходи, които и днес се приемат като основната форма на участие на правителствата в решаването на социално-икономическите задачи на обществото.

Идеите на либерализма, намират своя най-красноречив израз в творчеството на Адам Смит (Богатството на народите, 1776), но и за останалите представители е характерно, че вярват във „функционалната способност на пазарното стопанство“ [Узунов,1997, с.8] и всички те „се обединяват около тезата, че пътят към равенството и просперитета предполага максимум свободен пазар и минимум държавна намеса“ [Брайкова, 2000, с.50].

Либералните теории господстват във времето, когато историята все още не познава икономическите кризи. Великата депресия през 1929 - 1933 г. обаче показва, че те не могат да издържат на проверката на времето. Дълбоката криза и последвалата я трайно висока безработица не могат да се обяснят с мисловните модели на класиците.

Тогава автоматичното регулиране на икономиката остава в миналото, на преден план излизат концепциите, които съчетават пазарната система с държавно регулиране и икономическата политика със социалния идеал.

Контрапроект на идеите на Смит представлява теорията на Карл Маркс „Това, което либералните икономисти са разглеждали като стабилност и растеж, чрез свободно развитие на пазара, Маркс описва като класова борба, експлоатация, обедняване и уязвима от кризи система, която може да стигне до пролетарска революция“ [Фаут, 2011, с.17].

Според него тази система, базираща се на препоръчаните от Смит свободен пазар и „минимална“ държава, води до несправедливо разпределение на крайния продукт между вложителите на труд и капитал. При нея благосъстоянието на обществото се управлява от онази малка група хора, в чиито ръце са съсредоточени средствата за производство.

Теорията на Маркс за проблемите на човешкото благополучие е детайлно изложена в произведението му „Капиталът“. Марксовото разбиране за капитала обаче, има по-широк обхват от разпространените представи, които се изчерпват с интерпретацията му само на фактор за производството. Според него капиталът е самото производствено отношение, в основата на което стои частната собственост върху средствата за производство и собственикът получава принадлезна стойност (печалба) за авансирания в производството капитал, а наемният работник заплаща за вложения труд.

Описвайки подробно процеса на създаване на принадлезната стойност при тази организация на производството, той показва нейната експлоататорска същност. Той успява „да смъкне привидната маска на равнопоставеността между собственика на

капитала и собственика на работна сила и да разкрие илюзията, че работника получава всичко, на което има право” [Стойчев, 2013, с.169].

Принадената стойност според Смит е новосъздадената стойност от функционирането на работната сила в производствения процес. Част от нея са и разходите за работна заплата. Работниците обаче получават точно толкова, колкото да могат да съществуват. Ето защо, капиталистите забогатяват за тяхна сметка и принадлежната стойност е равнозначна на експлоатацията на работниците, на присвояване на чужд, незаплатен труд.

Механизмът за създаване на принадлежната стойност при капиталистическия начин на производство Маркс илюстрира по следния метафоричен начин: „Капиталът има само един жизнен нагон - нагона да увеличава своята стойност, да всмуква със своята постоянна част (средствата за производство), колкото си може по-голямо количество принадлежен труд. Капиталът е мъртъв труд, който като вампир оживява, когато всмуква жив труд и живее толкова по-пълно, колкото повече жив труд поглъща.” [Маркс,Енгелс, 1968, с.8].

Този безграничен стремеж на капиталистите към увеличаване на печалбата и ограбване на трудещите се води като крайност до икономическо неравенство в обществото, до разделение на безимотни и малки групи, в чиито ръце се концентрира капитала.

Важно място в реда на интерпретираните проблеми Маркс отрежда и на отчуждаването на труда, което разглежда не толкова в икономически аспект, колкото в социален и морален.

В контекста на подробно характеризиранията господстваща система Маркс гледа на отчуждаването на труда като на социално отношение, което обаче не изразява самореализацията на човека, а външната принуда върху него.

В какво според Маркс се състои основната причината за цялата тази неефективност на социалната политика при капитализма?

Причината той вижда във фундамента, на който е построена тази система - а именно частната собственост на средствата за производство и ограничените възможности на държавата. Затова в премахването на частната собственост според него се крие възможността за осъществяване на справедлива социална политика и ефективно развитие на обществото.

Постигането на тази възможност според марксизма може да бъде осъществено в резултат на социално-икономическия прогрес, осъществяващ се на оптималното взаимодействие на производителните сили и производствените отношения. Процесът на тяхното взаимодействие марксизмът разглежда като диалектическо развитие, при това не изключва и революционните скокове. Като краен резултат Маркс вижда решаването на социалните проблеми с отмиране на стоково-паричните отношения.

Между двата полюса, очертани от Смит и Маркс, се явява творчеството на Джон Мейнард Кейнс, пледиращо за засилена държавна намеса в икономиката, съчетана с използване на продуктивните сили на пазара.

Икономическата и социалната теория на Кейнс се явява теоретичен отзвук на Голямата депресия през 1929 – 1933 г., която показва, че пазарът не се нормализира отново, не се саморегулира, както би трябвало да се случи според Смит, а вместо това безработицата остава непроменена и икономиката стагнира трайно. Социалните противоречия се изострят.

Според Кейнс несъвършенствата на пазара като социален регулатор и източник на благосъстояние се състоят не само в неспособността му да осигури заетост, а също и в “произволното и несправедливото разпределение на богатството и доходите” [Брайкова, 2000, с.59]. Концепция, аналогична на възгледите на Маркс.

В моменти на нестабилност според него е нужно да се засили ролята на държавата в икономиката, за да допълни пазарната саморегулация. И като основни антициклични инструменти спрямо рецесията и инфлационните сили той посочва държавните разходи и нивата на данъчно облагане, на които отреджа активни стабилизационна и преразпределителна функции.

В съответствие с качествената промяна, изразяваща се в разширяване на функциите на държавните разходи, респективно на държавата, Кейнс препоръчва и количествена промяна, състояща се в увеличаване на техния дял в границите до 40-50%, вместо препоръчаната от Смит 1/10 част от БВП.

В период на икономическа криза, Кейнс залага на активната регулаторна роля на държавата, която се изразява главно в стимулиране на търсенето, или тя "ще трябва да упражнява водещо влияние върху склонността към потребление, отчасти, чрез своята схема за данъчно облагане, отчасти чрез определяне на лихвения процент и отчасти може би по други начини" [Кейнс, 1978, с.229].

Конкретните мерки за постигане на тази цел, трябва да бъдат насочени към:

- изразходване на допълнителни средства за подкрепа на заетостта (например държавата, ако изразходва директно средствата за построяване на улици и училища ще се назначат повече хора), като се очаква това да увеличи разполагаемия доход на населението и да стимулира потреблението или като крайност да създаде търсене;

- увеличаване на доходите чрез намаляване на данъците ;

- намаляване на лихвените проценти и увеличаване на паричната маса от страна на Централната банка, което според Кейнс ще доведе до отслабването на склонността към ликвидност и засилване на склонността към инвестиции и др.

Анализите и препоръките на Кейнс държавата да се намеси на пазара повлияват неговото време в такава степен, че започва да се говори за „Кейнсианска революция“.

До 70-те години ученията на Кейнс са общоприета доктрина. Дори в литературата много често се цитира репликата на американският президент по това време, която гласи: „Сега всички сме Кейнсианци“.

От средата на 70-те години държавните конюнктурни програми на Кейнс започват да губят ефекта си. Икономиката стагнира при едновременно висока инфлация (стагнация). На сцената се появяват неолиберали и неокласици и залагат на благоприятна за предприемачите политика на предлагане: предимствата на разположението, чрез намаляване на разходите, бюджетната консолидация и мерките за реализиране на икономии стават повелята на момента [Фаут, 2011, с.27].

Изложените по-горе идеи на Смит, Маркс и Кейнс, могат да се обобщат по следния начин:

- Според Смит всеобщото благоденствие се постига чрез стремежа към собствена изгода, разделението на труда, свободната търговия и конкуренция и за да бъдат ефективни тези източници на благосъстояние държавата трябва да предостави възможно най-голяма свобода на пазара. „Тя трябва да се грижи само за спазването на определени рамкови условия, при които основните права на индивида предполагат неговото свободно разгръщане в икономическата сфера. Държавата трябва само да контролира правилата на играта на пазара и да предоставя някои колективни блага“, както посочва и професорът по икономика Ханс Йорг Тиме (Thieme, H. 1994, с.18), анализирайки концепцията на либерализма за устройството на икономическите и социални отношения.

- Маркс пък отправя остра критика към свободния пазар, който неизбежно води до експлоатация на работниците и съсредоточаване на капитала в една малка група от хора и в крайна сметка до разделение на обществото на две класи-безимотни (експлоатирани работници) и капиталисти. Или казано по друг начин, той

изостря погледа върху опасностите и кризите от един необуздан пазар. Пледира за ограничаване, дори премахване на частната собственост върху средствата за производство и на ирационалните методи за разпределение.

Препоръчва това да се осъществява на базата на разумен държавен план, който да гарантира благосъстоянието на всички.

Теорията на Кейнс прокарва междинен път - на управляван пазар. Той подкрепя идеята за собствеността и пазара, но със задължителната намеса на държавата, чрез регулиране, преразпределение, макроикономическо управление, т.е чрез целево управление на търсенето.

Разгледаните три различни концепции за особеностите на социалната политика представляват здрава основа, върху която би могло да се изгради една успешна социално-икономическа платформа за решаването на въпросите на разпределението, класовото разслоение на обществото, отношението между пазар и държава и други социално-икономически теми.

Не само теорията, но и историята е показала, че свободният пазар разпределя националния доход несправедливо, в същото време обаче, абсолютното държавното разпределение убива всички стимули за икономически просперитет.

Ето защо провеждането на ефективна социална политика изисква не придържането към една определена теория, а маркиране на една широкообхватна рамка от принципи, която да запази предимствата и да преодолее недостатъците на крайните варианти. И всичко това - в съответствие с особеностите на бързотрансформиращата се социално-икономическа действителност.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Брайкова, Т., Теория на социалната политика, Издателство „Парадигма”, 2000
2. Маркс К., Ф. Енгелс, Съчинения, С., 1968, Изд. на БКП, Т.23
- 3.Смит, А., Богатството на народите. Партиздат, С.
- 4.Стойчев, Б., Класически и съвременни икономически теории, УИ „Н. Рилски”, Благоевград, 2013
5. Узунов, А., Социалното пазарно стопанство, УИ „Св. Кл. Охридски”, С., 1997
6. Фаут, З., Икономика и социална демокрация, Фондация Фридрих Еберт, 2011
- 7.Кейнс, Дж., Общая теория занятости, процента и денег, Москва, Прогресс, 1978
- 8.Thieme, H., SozialeMarktwirtschaft, Friedrich Naumann Stiftung, 1994
- 9.<http://www.uni-svishtov.bg/philosophy/NMarks.htm>, Сайт на Стопанска академия Д.А.Ценов, Свищов